

Hofmo og Gaustad og legen som gikk imot lobotomi

TEKST

Jan Erik Vold

PUBLISERT 1. januar 2005

Knoping av lineangler og binding av fiskegarn.

Foto: Nordlandssykehusets bildearkiv.

Aktivitet i korridor på kvinnesiden. Pasientene arbeider med dun.

Gunvor Hofmo hadde fire opphold på Gaustad sykehus. De første var kortere innleggelse 1954, 1960, 1964 – det tredje etter et selvmordsforsøk. Fjerde opphold var en frivillig innleggelse, som ble langvarig: fra november 1964 til mai 1975.

Detaljene i denne sykdomshistorien er lagt fram i boken om Gunvor Hofmo, *Mørkets sangerske* (2000), skrevet med tilgang til legejournalene. Når jeg nå i tidsskriftsammenheng blir bedt om å skrive om Hofmo og Gaustad, vil jeg fokusere på et aspekt jeg tidligere ikke var fullt klar over.

Det har å gjøre med at sykehuset administrativt var inndelt i en mannsavdeling og en kvinneavdeling. Ansvarlig for mannsavdelingen under Hofmos tid var overlege Ørnulf Ødegaard (1901–1986), som var sykehusdirektør 1951–1971. Han innførte lobotomien i Norge og var en sterk talsmann for metoden. Ansvarlig for kvinneavdelingen var overlege Johan Bremer (1908–1993), en absolutt motstander av lobotomi.

Lobotomi var en kirurgisk behandlingsmetode mot psykiske lidelser, lansert i 1935 av portugiseren Egaz Moniz, som vant internasjonal anerkjennelse for denne praksis. Et kirurgisk snitt skar over nervebanene i pannens hjernebark, for – som man mente – å blidgjøre pasientens emosjonelle adferd: «De fleste opererte blir mere etisk passive, men med sitt sorgløst gode humør og sin elskverdige ettergivenhet overfor medmennesker er de likevel behagelige å omgås.»

Ordene er professor Ødegaards fra 1948, en autoritet innen norsk og nordisk psykiatri, utgiveren av en rekke skrifter som gjorde ham til «sin tids ledende sosial-og samfunnspsykiater» (Store Norske Leksikon, 1989). Om metoden skrev han i 1953, at den «lettvint kan utføres av psykiateren selv med det instrument han måtte ha i lommen».

2500 pasienter ble lobotomert i Norge 1941–1974, ifølge en offentlig utredning av 1992 – av disse 500 ved Gaustad. På 1960-tallet var Gaustad sykehus alene i landet «med å fortsette med moderne hjernekirurgiske inngrep,» hevder Joar Tranøy i sin bok *I sinnssykehuset vold* (1993). Utredningen *Lobotomi* (NOU 1992:25) viser at dødeligheten var spesielt høy ved Gaustad sykehus. Der døde «ca. 27 prosent av de lobotomerte i perioden 1941–46, 9 prosent i 1947, 14 prosent i 1948 og omkring 8 prosent i 1949. I den vestlige verden for øvrig var dødelighetsprosenten fra 1 til 5–6 prosent» (siteret etter Thorvald Steen: «Om retten til sitt eget hode», *Klassekampen* 14.11.1992). Setter man gjennomsnittsprosenten for dødelig utgang ved lobotomi til 20, kommer man altså fram til rundt 100 døde pasienter ved Gaustad sykehus.

«På Ris gravlund finst ein stor gravplass utan namn. Går du innpå steinen kan du sjå eit riss av fasaden på Gaustad. Den ukjente pasients grav.» Gravsteinen gjengis i Bernt Eides fotodokumenterte artikkel «Jakta på utstyret» (*Klassekampen* 19.5.1994), der behandlingsutstyr fra Valen sykehus vises: skalpeller og sirkelbor, stålhammer og levkotom (operasjonssyl).

Gunvor Hofmos første Gaustad-opphold ble avsluttet ved at pasienten rømte, under en jule- og nyttårspermisjon. Hun bodde hos venner i København 4.1–18.2.1955 (*Mørkets sangerske*, s. 532). Den danske poetkollega Grethe Risbjerg Thomsen forteller om Hofmo i København:

Hun hadde vært indlagt mot sin vilje på Gaustad sykehus og var bortgået derfra – ingen dramatisk flukt, pointerede hun – og hun vidste, at hvis hun kunne holde sig ude i tre uger, opføre sig normalt, arbeide og undgå enhver form for «bråk», skulle der en ny dom til for å spærre hende inde igen. Hun mente, at de chockbehandlinger, hun fikk på Gaustad, indvirkede negativt på hendes digteriske evne, og fremforalt frygtede hun for «det hvide snit». Om denne frygt var berettiget, ved jeg jo ikke, men jeg forstod hendes mistillid til psykiatrien, måske var hun også bange for, at hendes pårørende kunne overtales til at billige overgrep hun selv var imod. Motstanden mod ting, der angriber ens integritet, er vel ikke et sygdomstegn, men ganske sund.

Vi forstår i dag, at pasientene på Gaustad på midten av 1950-tallet neppe ble informert om skismaet mellom sykehusets to ledere på manns- og kvinneavdelingen, når det gjaldt synet på lobotomi – som blant de truede gikk under eufemismen «det hvite snitt». Og vi vet at Gunvor Hofmo i sin sykdomstid var umyndiggjort og satt under verge. Hennes formynder var onkelen kontorsjef Rolf Hofmo, den kjente idrettspolitikeren. Det kan noteres at alle papirer vedrørende niesens sykdom er fraværende i denne ellers nøyere registrerende manns omfattende arkiver, slik de oppbevares i Arbeiderbevegelsens arkiv i Oslo (*Mørkets sangerske*, s. 521).

Under arbeidet med boken om Hofmo hadde jeg kontakt – pr. brev og telefon – med Sofie Bremer, den i dag avdøde enken etter overlege Johan Bremer. Hun gjorde meg oppmerksom på Johan Bremers bok: *En diktertragedie*. En psykiatrisk patografi om Amalie Skram (Solum Forlag, 1996), som bl.a. belyser Skrams pasientromaner *Paa St. Jørgen* og *Professor Hieronimys* med et forstående blikk også på den karikerte overlege Knud Pontoppidan, en progressiv psykiater som fikk sin skjebne forskjøvet på grunn av Skrams bøker.

Kanskje er det nettopp dette balanserte dobbeltsyn på forholdet psykiater/pasient som karakteriserer Johan Bremers legegjerning. Etter sin tid på Gaustad utgav Bremer boken *Veier og villspor i psykiatrien* (Tanum-Norli, 1982).

Sofie Bremer skriver i et brev, apropos Gunvor Hofmo (*Mørkets sangerske*, s. 557): «Jeg tror jeg tør si at min mann anså henne som en interessant pasient, og at pasient/legeforholdet var godt. Jeg husker at min mann nevnte en spesiell episode som gjorde at hun tok opp sin digteriske evne igjen. Vi bodde på sykehusområdet dengang, og det var vanlig at vår sønn og jeg deltok i hyggeaftener og annet på avdelingen. Jeg hilste på frk. Hofmo og husker henne som sky og tilbakeholden.»

Forepurt om hva denne episoden gikk ut på, svarte Sofie Bremer over telefon:

Pasientene var på arbeidsstuen og vevet. Gunvor Hofmo kommer til overlegen og sier hun vil ikke være med de andre der.

– Da får De finne på noe annet. Kan De ikke begynne å dikte?

– Jeg har ikke noe sted jeg kan sitte.

– Det skal vi ordne. Jeg skal skaffe Dem et bord.

På sykehuset endte korridoren i et større rom. Her ble bordet plassert. Alle visste dét var Gunvor Hofmos plass. Johan Bremer tilbød henne – da hun ble skrevet ut – å komme til samtale senere, men det gjorde hun ikke.

Dette hendte rundt 1970.

Gunvor Hofmo, som vi vet, vendte tilbake til diktningen i 1971 med samlingen *Gjest på jorden*, som ble etterfulgt av tette utgivelser 1972, -73, -74, -76, -78, -81, -84, -86, -87, -89, -90, -91, -92, -94 – femten bøker over et kvartsekel. Utskrevet fra Gaustad ble hun i 1975, da hun i samband med en oppussing av lokalene meddelte at hun istedenfor å bytte avdeling på sykehuset heller ville flytte hjem til sin bror på Simensbråten. Bremer skriver i journalen: «En har vanskelig for å tenke seg at dette kan gå bra.»

Men det gikk bra. Så bra som det kunne gå. Hun tok medisiner livet ut. Hun ble bistått av familie, venner og kommunal hjemmehjelp. Broren døde i 1977. De siste atten år av sitt klarte Gunvor Hofmo seg alene.

Gunvor Hofmo på Gaustad i 1971.

Foto: Robert Meyer

Gunvor Hofmos pasienthistorie er et av de lysere kapitler i Gaustad sykehus' historie. Hun ble frisk av egen kraft. Johan Bremers fortjeneste er at han så henne som den hun var. Han lot henne være i fred. Hofmos livsmotivering var så sterk, at den brakte henne tilbake på dikterbanen.

Sofie Bremer skrev et siste brev til meg 1.12.2000, da *Mørkets sangerske* var blitt presentert i et radiointervju:

«Får jeg lov til en liten bemerkning? Du sa: «Hun ble ikke lobotomert, skjønt lobotomien florerte på den tiden.» Min mann var motstander av lobotomi, enskjønt portugiseren som oppfant den fikk Nobelprisen i medisin for det. Ingen pasient på Gaustad sykehus kvinneavdeling ble lobotomert i min manns overlegetid 1955–1981.

Takk for en hederlig omtale av min mann. En psykiater må tåle mange hugg. Desto gledeligere er det når noen forstår deres arbeid.»

Gunvor Hofmo: Til min mor

1

Det sykler en gutt forbi
i gartneriets ganger.
Hans røde genser lyser
som en høy tulipan
alene i en vase
Ennå henger han fast
som grenen til kjærlighetsstammen
kanskje i den lyse overfladiskhets
stille time
da allting *er*, men ennå ikke
dukket ned i bevissthetens kaos
av øde klipper og vann
og myldrende byer ...

2

Også *du* er. Som om gatene
ikke var dype av feber
og skiltene over dørene
ikke slo ut i blodet
som blomsterkroner av
en øde hverdag.
Kom humle kom veps
kom bie fra Gud
og befrukt min ensomhets arr
Alt er forvandlet til ensomhet:
Butikken med sine voksdukker
piken med blå kjole
på vei gjennom gatene
med full bag
Alt møtes et sted med dine trette øyne
som ser på meg
gjennom kafeens røk
Ditt fattige liv i trange værelser –

3

Jeg vet at fattigdommen
ikke fløy fra deg som
en måke fra klippen
men at den alltid ble hos deg
gjennomisnet deg med sine
kolde vinder
og dagene tok du våte
ned fra snoren
som klær, og kledde
på deg.

4

Jeg kan ikke tro
at din stemme ikke når de andres
under stenene
Du snakker med det lille barnet.
Oldingen med sin Verden
av prismer
som lyset brøt i
Møysommelig legger han bitene
framfor deg
Og det unge paret
i den brennende bilen.
Alle når du med din altstemme
fortrolig også med deres ords
mørke fall
og tillitsfull
som du sto i en krets av venninner
Gatene er veket fra deg nå
Men du er i deres evighets skumring.

Gunvor Hofmos dikt «Til min mor» er fra samlingen Veisperringer som kom i 1973, da Hofmo fremdeles var pasient på Gaustad. Moren, Bertha Hofmo, døde i 1969. Prosateksten «Begravelsen» (Mørkets sangerske s. 332–334) forteller om morens siste år.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 42, nummer 1, 2005, side 33-36

TEKST

Jan Erik Vold